

**Володимир Мономах –
об'єднувач та миротворець**

Департамент культури і туризму Полтавської обласної
державної адміністрації
Полтавська обласна бібліотека для юнацтва
ім. Олесея Гончара

Серія "Титани, які зміцнюють націю"

Володимир Мономах – об'єднувач та миротворець

*Методично-бібліографічні матеріали
до 965-річчя від дня народження Володимира Мономаха*

Укладач: Наталія Іванівна Фенько

Володимир Мономах – об'єднувач та миротворець : методично-бібліографічні матеріали до 965-річчя від дня народження Володимира Мономаха / укладач Н. І. Фенько ; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара. – Полтава, 2018. – 20 с. – (серія «Титани, які зміцнюють націю»).

У виданні із серії "Титани, які змінюють націю" розглядається образ великого київського князя Володимира Всеволодовича в українській історичній пам'яті з початку XVII століття до нашого часу. Простежуються шляхи розвитку уявлень про цю історичну постать та її вплив на процеси національно-культурної сомоіндентифікації українців.

Для фахівців, що працюють з юнацтвом, та широкого кола шанувальників української історії та культури.

"Поміж давніми князями дотатарського періоду після Ярослава ніхто не залишив по собі такої гучної слави, як Володимир Мономах, князь діяльний, сильний волею, князь, який вирізнявся здоровим глуздом посеред своєї братії, князів руських. Довкола його імені обертаються майже всі відомі події руської історії в другій половині XI та першій половині XII століття"

Микола Костомаров. 1873.

"Володимир не був ідолом, якому б хотілося поклонятися. Деякі його вчинки з погляду загальнолюдських настанов заслуговують засудження. Наприклад, підступне винищення знатних половців, яким була обіцяна недоторканість. Але треба підкреслити, що майже всі заходи, здійснювані Мономахом, застосовувалися на користь Русі..."

Михайло Брайчевський. 1999.

На зламі XI – XII століть централізована давньоруська держава переживала період поступового розпаду на окремі князівства та землі. На початку XII ст. відновити авторитет великокняжої влади і призупинити процес остаточного занепаду Київської держави значною мірою вдалося князеві Володимирі Мономаху (1053 – 1125).

Володимир-Василій Всеволодович Мономах – один з найбільш відомих руських князів, який увійшов до історичної пам'яті як той, хто об'єднав княжий рід, зупинив усобиці, був послідовним борцем з половцями, почав цілеспрямований наступ на степовиків. При цьому з ряду інших князів він виділявся не тільки своєю невтомною діяльністю на користь Русі, як це змалювали ангажовані літописці, але й походженням – спорідненістю з візантійським імператором, що на рубежі XV – XVI століть відіграє далеко не останню роль у трансформації образу князя в династичний і самодержавний символ землі Руської.

Ярослав Мудрий вирізняв Всеволода (батька Володимира) серед інших своїх синів – мужніх лицарів, шалених любителів військової справи та полювання, завжди охочих до походу чи війни, бо він був за вдачею найближчий до батька, любив книжки і вченість. За спогадами самого Володимира Мономаха, його батько, "сидячи вдома, знав п'ять іноземних мов". Серед них, поза сумнівом, були давньогрецька й латина, знання яких на той час було обов'язковим для кожної добре освіченої людини. 1053 року Нестор з гордістю занотував у "Повісті временних літ": "У Всеволода народився син від доньки царської, грекині, й назвав його батько Володимиром". Самим своїм народженням Володимир був зобов'язаний, як це не дивно виглядає, кривавій війні, що спалахнула 1043 р. між двома великими

державами середньовіччя: Візантією і Київською Руссю. Вперше в давньоруській історії майбутній київський князь народився від візантійської принцеси. Його імператорське походження надзвичайно імпонувало київським та іншим давньоруським книжникам. Вони пишалися його родоводом. У пам'ятках старого красного письменства вченими виявлено багато легенд про князя Володимира, котрого завжди називають за родовим ім'ям матері Мономахом. Найбільш надійним підтвердженням прижиттєвого найменування Володимира Всеволодовича Мономахом стала знайдена в Новгороді 1960 р. князівська свинцева печатка із зображенням св. Василя Кесарійського, на честь якого його було хрещено, і написом грецькою: "Печатка Василя, благородного архонта Русі, Мономаха".

Народився Володимир, вірогідно, у Києві. Ярослав Мудрий любив Всеволода і волів тримати сина при собі. Так, мабуть, і ріс би малий княжич при пишному дворі діда, помалу навчався грамоті, потім різним наукам... Та на початку 1054 р. помер вже старий (минуло 75 років) Ярослав. Згідно його заповіту, вписаного Нестором до "Повісті временних літ", давньоруська держава була розділена між трьома старшими синами померлого. Ярослав звелів: "Доручаю замістити мене на столі моєму в Києві старшому синові моєму і братові вашому Ізяславу; слухайтесь його, як слухались мене, хай він мене замінить. А Святославу даю Чернігів, а Всеволоду – Переяслав".

Виконуючи останню волю батька, Всеволод з великою нехиттю перебрався із обнесеного велетенськими валами Києва, що захищався всім військом Русі, до невеликого й небезпечного, слабко на той час укріпленого Переяслава. Місто було висунуте в кочовницький степ і майже завжди перебувало в очікуванні нападу ворога. Не було на Русі іншого міста, яке б так часто, як Переяслав, зазнавало набігів степовиків. Усе це наклало відбиток на уявлення Володимира про необхідність рішучої відсічі половецьким кочовикам, про нагальну потребу єдності руських земель та централізації державної влади. Там, у батьківському теремі, швидко спливали дитячі роки Володимира. Лише дитячі, бо юнацтва він не мав – одразу став мужем. Княжич з юних літ брав участь у битвах та походах на степовиків.

У середині XI століття у південноруських степах відбувалася заміна одних ворогів Русі іншими. Розгромлені Ярославом у 30-рр. печенізькі орди відкочували до берегів Чорного моря. Але й там їм не було волі. З'явилися інші, ще сильніші, ще численніші кочовики – половці й відтіснили печенігів на південь, до Дунаю. Уламки печенізького союзу племен – торки, берендеї, ковуї, узи тощо – зуміли якось втриматися в степу, перейшовши на службу до київських князів. Вони стали в пригоді давньоруській державі у тривалій боротьбі з половецькими ордами, що отаборилися на величезному обширі від Азовського моря до Чорного, від гирла Дону до гирла Дунаю.

Першим на шляху половців постало Переяславське князівство. Воно загородило шлях і прийняло на себе основний удар небаченого раніше ворога, що за військовою міццю у кілька разів перевищував ворога минулих днів – печенігів, з дитячих років Мономах змушений був сісти на бойового коня й помірятися силою з половецькими ханами.

Перше широкомасштабне вторгнення половецьких орд на Русь сталося 1068 р.

Літописець ось як оповідає про цю подію: "Прийшли іноплеменники на Руську землю, половців безліч. Ізяслав же, Святослав і Всеволод вийшли їм назустріч на Альту (річка у Переяславській землі). І коли настала ніч, вони пішли один на одного. За гріхи наші напустив бог на нас поганих (язичників), і побігли руські князі, й перемогли половці". Поразка дружин братів Ярославичів і народного ополчення киян на Альті 1068 р. тяжко вразила серця руських людей.

Дехто з істориків припускає, що 15-річний Володимир Мономах брав участь у тій першій невдалій битві з половцями 1068 р. Адже з написаного Володимиром на схилі життя "Повчання дітям" відомо, що вже з 12-13 років княжич виконував відповідальні доручення батька – найчастіше військового характеру. Навіть для початку середньовіччя то був незвичайно ранній вік. Хоча формально хлопця з князівської родини вже у 12 років вважали дорослим і навіть висвячували на лицаря, але на практиці княжичі самостійно діяли починаючи з 16-17 років.

Річ у тім, що батько Мономаха – Всеволод з молодих літ віддавав перевагу книжкам і бесідам з вченими людьми та ченцями перед бойовим сідлом. Він страшенно не любив ходити в походи і взагалі воювати, воліючи вирішувати незгоди дипломатичним шляхом або чужими руками. От і став Володимир бойовим мечем у руці хитруватого батька, що посилав сина замість себе всюди, де тільки міг.

У "Повчанні дітям" Мономах стисло, але виразно описав повне небезпек життя, яке почав вести малим ще хлопчиком: "А тепер повідаю вам діти мої, про труд мій, що ніс я в роз'їздах і на ловах з 13 років. Спочатку до Ростова (у Суздальську землю) ходив через землю вятичів, послав мене туди батько... ще другого року ходив я до Смоленська". Можна уявити, як часом моторошно було 13-річному хлопчикові, коли їхав він на дужому бойовому коні попереду невеличкої дружини через дрімучі бори межиріччя Волги й Оки, де на подорожніх чатували загони ще не приборканих київським урядом вятичів, на лісових галявинах стирчали страшні язичницькі "болвани", а, за переконанням людей того часу, чи не на кожному дереві ховався Соловей-розбійник.

Коли 1078 р. Всеволод по смерті старших братів Ізяслава і Святослава зробився великим князем київським, він посадив на своє місце чернігівського князя сина Володимира. Цим зневажив права свого племінника Олега, що як син його старшого брата Святослава мав, згідно давніх звичаїв престолонаслідування, переважні права на Чернігів. Олег до часу мовчав, бо в руках Всеволода була воєнна міць держави. А от коли 1093 р. Всеволод помер, син Святослава гучно заявив про свої права на батьківський стіл у Чернігові.

Історики досі ламають голову над тим, чому Володимир, котрий в годину кончини батька був у Києві й легко міг захопити владу, не зайняв великокнязівського місця, а поступився ним своєму старшому братові Святополку. Навіть сучасники не зрозуміли його. Симпатизуючи йому, Нестор пояснює таке дивне рішення Мономаха небажанням починати нові усобиці, це слушне, але неповне пояснення. Справа полягала не в тому, що у Володимира не вистачало сили, аби втриматись на київському престолі, як гадає більшість істориків. Мономах просто виявився людиною, що поважала закони суспільства й принципи заміщення княжих престолів на Русі. Й ще раз довів це, коли добровільно віддав Чернігів

Олегові, а сам поїхав до батьківської отчини – Переяслава. Здавалося, доля вела Мономаха замкнутим колом: немовлям він уперше потрапив до Переяслава й повертався туди зрілим сорокарічним мужем.

На перший погляд, Мономах сам усунув себе з політичної сцени. Переяславський князь не належав до перших володарів Русі, до того ж увесь його час був поглинений турботами про захист столиці й рубежів від половців, що нахабнішали з кожним роком. Але Володимир не дбав тоді про високе місце у княжому роді. Всі його думки й зусилля були спрямовані на відсіч страшному половецькому степові.

Тільки-но оселившись у Переяславі, 1094 р. Володимир проводить блискавичний кінний рейд у місця кочовиськ половців і за Сулою завдає поразки великій орді. То була перша серйозна перемога русичів над половцями за кілька останніх літ. Тому київський великий князь Святополк вирішує пристати до Мономаха у прийдешніх експедиціях проти кочовиків, прагнучи розділити з ним славу переможця і багаті трофеї: табуни коней, коштовні тканини, одяг, зброю, золото й срібло. 1095 року читаємо в "Повісті временних літ" горді слова літописця: "Пішли на вежі (осередки половецьких кочовищ) й узяли вежі й захопили худобу і коней, верблюдів і людей, і привели їх до землі своєї". Мономах вдався до нової тактики та змінив структуру війська, до піших військ він додав загони легкої кінноти, які діяли так само швидко, як половці, майстерно володіли луком, шаблею, легким списом.

Минув ще рік, і Володимир із Святополком знову попрямували на південь на чолі об'єднаних дружин кількох південноруських князів і завдали поразки найсильнішому половецькому ханові Тугоркану, котрий наклав головою у запеклому бою. Одружений з дочкою Тугоркана Святополк змушений був змиритися з загибеллю тестя: суспільство вимагало від нього послідовної та щирої боротьби з кочовиками.

В очах давньоруського народу, що страшенно потерпав від майже безперервних набігів половецьких ханів, головним обов'язком і вищою добродією князів була організація відсічі жорстокому ворогові. Тому з кожним роком зростав авторитет Володимира Мономаха. Він був єдиним серед давньоруських князів кінця XI – першої половини XII ст., хто постійно перемагав половецьких ханів, жодної його поразки не зафіксували літописці, що наївно пояснюють перемоги Володимира Всеволодовича "божим промислом".

Насправді Мономах перемагав половецьких ханів, що майже завжди мали чисельну перевагу над ним, завдяки великому талантові полководця. Він здається першим на Русі зрозумів стратегічні вигоди, які давали блискавичність рейду, удар у вразливе місце ворога зібраної в сталевий кулак важкоозброєної кінноти, несподіваність обхідного маневру. Так само, як усі інші кочовики, половці впадали в паніку, коли ворог заходив у тил, і кидалися в безладді тікати. Князь Володимир спирався на виплекану ним бойову дружину – лицарську кінноту, що швидко долала, збивала на землю й затоптувала легкоозброєних, позбавлених захисних обладунків ще й мало дисциплінованих половців, що сиділи на малих, хоч і прудких, але слабосилих конях.

Поступово в суспільній свідомості давньої Русі вкоренилася думка, що скромний, здавалось би, переяславський князь є по суті першим у державі – адже він був головною рушійною силою й проводирем усіх переможних походів проти половецьких ханів. Мономах перехопив у ворога стратегічну ініціативу, з кожним роком все далі заганяючи його вглиб південноруських степів. Походи об'єднаних військ руських князів проти половців відбувалися майже щорічно. "Повість временних літ" та інші літописи зосередили увагу на чотирьох особливо великих переможних походах – 1103, 1107, 1109, і 1111 рр.

Саме внаслідок походу 1111 р. руські дружини пройшли далеко на схід половецькими степами й змусили сина хана Шарукана Отрока емігрувати з 40-тисячною ордою до Грузії. Неперевершеною заслугою Володимира Всеволодовича перед своїм народом було те, що він позбавив Русь на чверть століття постійної половецької загрози. Один з давньоруських письменників мовив про Мономаха: "Ним половці лякали дітей у колисці". Коли 1120 р. син Володимира Ярополк опинився з військом на Дону, він не зміг навіть відшукати там половців, ще недавно повновладних господарів донських степів.

Минуло два роки після походу руських князів у степ 1111 р., коли в Києві помер великий князь Святополк. Він був слабким і зрадливим правителем, оточив себе підлабузниками й лихварями. В народі його не любили, вважаючи Мономаха справжнім главою держави. Тому негайно по кончині Святополка у київському Софіївському соборі зібралося віче із знатних городян і бояр, що прийняло ухвалу: просити Володимира Мономаха посісти престол. Після деяких вагань переяславський князь прибув до Києва й урочисто вокняжився в стольному граді Руської землі.

Володимир Всеволодович став великим князем київським у похилому, як тоді вважалося, віці – у 1113 р. йому виповнилося шістдесят. Але він зберігав працездатність й енергію, а розум і набутий досвід робили його сильним і мудрим правителем. Мономахові належить честь відновлення одноосібної монархії Володимира Святославовича та Ярослава Мудрого. Всюди на Русі князі корилися йому, знаючи не лише важку руку, а й справедливу вдачу свого сюзерена. За князювання Володимира Всеволодовича в Києві (1113 – 1125) на Русі вщухли міжкнязівські чвари, що були звичайною річчю в роки правління його попередника Святополка.

Володимир Мономах був енциклопедично освіченою людиною, вільно володів п'ятьма мовами. Після нього лишилася ціла рукописна збірка творів – знамените "Повчання", адресоване дітям, листування з князями, молитви.

Наприкінці київського князювання Володимир почав задумуватися над сенсом життя, над долею суспільства, пробував оцінити свою тривалу політичну кар'єру. Він бажав передати величезний досвід нащадкам, прагнучи, щоб вони взяли з нього найкраще й не повторювали помилок. Так, слід гадати, було створено Мономахом "Повчання дітям".

У "Повчанні" старий вже князь гортає сторінки свого життя, описує походи й війни, не приховує негарних вчинків, яких припустився на довгому життєвому шляху. На цьому творі лежить наліт трагізму, що виявився у його скорботному стилі

письма. Це було викликано, мабуть, недосяжністю того політичного й морального ідеалу, якого прагнув князь і не зміг досягнути. Всупереч власним переконанням логікою політичного життя він був втягнений у міжкнязівські уособиці й, бувало, порушував свої зобов'язання.

У системі заходів, спрямованих на нормалізацію соціальної ситуації в Русі, винятково важливе місце посідало законодавство Мономаха. Був розроблений славнозвісний "Устав", або доповнення до юридичного кодексу "Руська правда", який значно обмежував безконтрольну діяльність адміністрації, що спричинила зuboжіння жителів міст і сіл. "Устав" Мономаха складався з 69 статей, що впорядковували справу позики і встановлювали розміри законних відсотків, утруднювали перетворення вільних людей на рабів (холопів), дещо полегшували становище селян, що сприяло розвиткові держави.

Про високий міжнародний авторитет Русі за князювання Мономаха свідчать не тільки покращення відносин з Візантією та іншими країнами, а й династичні шлюби. Першою дружиною Мономаха була дочка англійського короля Гарольда. Чоловіками його дочок стали візантійський царевич Леон Диогенович та угорський король Коломан, син Мстислав був одружений з Христиною, дочкою шведського короля Стейкельса. А візантійський імператор Іоанн II у 1120 році взяв собі за дружину онуку Мономаха, дочку його сина Мстислава.

Гучну славу й популярність Володимир завоював не тільки завдяки своїй мудрості як державного діяча або полководця, який хоч і на короткий час, а проте зумів об'єднати розрізнені сили на переможні походи проти половців, а й завдяки широким просвітницьким заходам. Доба Володимира Мономаха була часом розквіту культури Русі. У Києві та в інших містах один за одним виростили кам'яні храми, оздоблені настінним живописом. Зокрема, в той час було збудовано і прикрашено Михайлівський Золотоверхий і Видубицький монастирі в Києві, а також чудову церкву на річці Альті, на місці загибелі князя Бориса, з ініціативи Мономаха видубицький ігумен Сильвестр виправив і уклав на основі писань Нестора, літописця Печерського монастиря, та інших літературних текстів літопис – славнозвісну "Повість минулих літ". У часи його князювання було здійснено багато перекладів з візантійських видань, почали складатися житія відомих руських людей та православних святих. Ігумен печерський Нестор започаткував Патерик, збірник житій печерських преподобних отців; з'явилися житія княгині Ольги і святого Володимира, складені ченцем Іаковом, сказання про Бориса та Гліба. Та й сам Мономах був неабияким письменником, як свідчать деякі його твори, зокрема лист до Олега Святославовича. Та особливо його вславило "Повчання", своєрідний духовний заповіт дітям, в якому він врозумляв своїх наступників бути гідними людьми, виконувати заповіді старших, любити рідну землю. "А над усе не забувайте убогих... і не давайте сильним погубити людину... Також бідного смерда і вбогу вдовицю... Більше всього шануйте гостя, звідки б він не прийшов: чи посол, чи знатний, чи простий, всіх пригощайте... Цим прославиться людина по всіх землях". Він заповідав також не пишатися своїм знанням, пам'ятати, що все в руках Божих, і не прагнути великих багатств, вважаючи це великим гріхом. Наостанок він наказує дітям, а водночас і всім своїм сучасникам, тоді суцям, вчитися читати, і

наводить як взірець свого батька, котрий знав п'ять мов.

Невдовзі по написанні "Повчання дітям" на 72 році життя великий князь київський Володимир Мономах помер поблизу Переяслава, біля своєї улюбленої церкви на березі Альти, яку сам збудував. Скінчив життя у розквіті могутності й слави, як його дід Ярослав Мудрий, якого поважали всі верстви давньоруського суспільства, на кілька століть він залишився недосяжним ідеалом правителя, здатного оборонити рідну землю від ворога й вгамувати внутрішні незгоди. Тіло його було перевезено до Києва й поховано у соборі св. Софії.

Кончина Володимира Всеволодовича знаменувала завершення цілісної епохи в історії Давньої Русі. Ранньофеодальна єдиновладна монархія Мономаха через кілька років втратила колишню цілісність і розділилася на півтора десятка земель і князівств, володарі яких вели суперечки за першість на Руській землі. Закінчилася й доба переможних походів руських князів проти половецьких ханів. Міжкнязівські чвари, що розгорнулись і набирали сили по смерті Мономаха, дали можливість половецьким ханам перехопити воєнну ініціативу. І вже ніколи не судилося Русі здобути таких славних перемог над хижим і невблаганним половецьким степом, як тоді, коли на чолі руських ратей стояв великий воїн і полководець, державний діяч і письменник, онук Ярослава Володимир Всеволодович Мономах.

Щоб привернути увагу юнацької аудиторії до особистості Володимира Мономаха, необхідно перш за все підготувати в книгозбірнях перегляди літератури: **"Великі шляхи Володимира Мономаха", "Київська Русь за Володимира Мономаха", "Європейський вибір Володимира Мономаха"**.

Виставкова діяльність є невід'ємною частиною роботи бібліотеки. **Виставка-досє** або **виставка-персоналія "Володимир Мономах: життя, виправдане честю і добром"** може бути як самостійною формою популяризації літератури про життя та суспільно-політичну діяльність князя, так і використаною під час проведення інших форм масової роботи. Розділи виставки можуть бути наступними:

1. Останній великий князь Русі.
2. Володимир Мономах в українській історичній пам'яті.
3. "Повчання дітям" – перлина давньоруської педагогічної думки.

Доречним буде проведення зрізу пам'яті **"Святий Володимир Мономах: великий князь, наставник і державний діяч"**, метою якого є виховання у користувачів юнацького віку почуття національної свідомості та гордості за Україну, поваги до історичного минулого. Подібний захід допоможе збагатити та узагальнити знання молоді про її державних діячів та стане поштовхом до творчого пошуку при вивченні історії України.

Заслуги Володимира Мономаха у справі об'єднання Русі та в боротьбі з половцями, що загрожували державі, приваблювали не лише істориків, а й письменників, діячів культури. Утім, у цьому середовищі інтерес до постаті князя не був настільки великим.

Цікавими та популярними серед користувачів є ігрові форми масової роботи з елементами змагання.

Це може бути **веб-квест "Лицарі нації: Володимир Мономах"** метою якого є активізація пізнавальної діяльності учасників, розвиток творчих, комунікативних, креативних здібностей, виховання інтересу до української історії та вміння знаходити потрібну інформацію. Запрошеним на захід можна запропонувати виконати заздалегідь підготовлені завдання, під час яких команди учасників, що об'єднуються у чотири групи: біографи, історики, літературознавці, правознавці шукатимуть цікаву інформацію про життя та діяльність Володимира Мономаха.

Кінцевим результатом такого заходу може бути створення веб-сторінки, презентації або відеоролика.

Князь дбав і про піднесення міжнародного авторитету Русі. З цією метою він одружився із донькою англійського короля Гітою, його син Мстислав взяв за дружину дочку шведського короля Христину, а дочка вийшла заміж за угорського короля Коломана.

Щоб згуртувати проти ворогів усі сили, Мономах двічі скликав князів на з'їзди, де вони присягалися на Євангелії, що житимуть у згоді між собою, щоб зміцнити Київську державу. Слава про цього мудрого й хороброго князя йшла по всіх краях. За легендою візантійський імператор Костянтин надіслав йому дорогі дарунки, між якими був золотий вінець з хрестом – "шапка Мономаха". Саме цьому символу влади можна присвятити **інформ-коктейль "Шапка Мономаха – символ державної влади"**.

Ще й сьогодні можна почути вислів: "Тяжка ти, шапко Мономаха!". Справді вона тяжка (і в прямому, і в переносному значенні слова). Та афоризм цей фігуральний: славетний головний убір виготовлено в Бухарі через двісті років після смерті Володимира.

Серед найкоштовніших і найбільш рідкісних експонатів музею Оружейної палати московського Кремля одне з головних місць посідає уславлена в віках "шапка Мономаха". Символ влади гостроверхий, півкулястий, золотий її верх оздоблений тонким золотим же мереживом, перлами та великими дорогоцінними каменями. Опушка виготовлена з хутра рідкісного сибірського чорного соболя. Першим власником шапки був Іван Калита, який став великим князем московським 1328 року. Мало хто знає, що це фактично державна корона, якою з кінця XV століття благословляли на царство спочатку князів московських, а потім і всіх російських царів аж до Петра I.

Ознайомити юнацтво з основними віхами життя видатної особистості допоможе **віртуальна вікторина "Володимир Мономах: історичний портрет"**. Відповіді на питання вікторини користувачі повинні знайти на веб-сайтах, що містять відповідну інформацію. Запитання повинні бути простими та зрозумілими, наприклад:

- Де народився Володимир Мономах?;
- Якою була його внутрішня і зовнішня політика?;
- Які наслідки мала його діяльність?;
- Яким він був як державний діяч, політик і людина?;
- За яких обставин князю вдалося прийти до влади в Київській Русі?

Підсумком може бути колективна відповідь учасників на останнє питання віртуальної вікторини, яку варто записати на фліпчарті і оформити таким чином:

Питання: За що шанують Володимира Мономаха його нащадки?

Бо він:

Припинив...	міжусобиці	М – мудрий
Розбив...	половців	О – освічений
Розбудував...	Київ	Н – наполегливий
Зміцнив...	державу	О – обдарований
Захищав...	бідних	М – могутній
Проводив...	мудру міжнародну політику	А – активний
Написав...	"Повчання..."	Х – хоробрий

Отже, Володимиру Мономаху вдалося в повному обсязі відновити державу Володимира і Ярослава. На кілька століть він залишився недосяжним ідеалом правителя, здатного боронити свою землю та вгамувати внутрішні чвари. За словами літописця, В. Мономах "...просвітив Руську землю, як сонце..."

Питанню висвітлення особистості видатного діяча у літературних творах доречно присвятити **літературну лоцію "Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше..."**. Варто наголосити, що незважаючи на деякий інтерес у середині XIX – початку XX століття серед українських інтелектуалів, зокрема Галичини, уваги до давньоруського минулого, образ Володимира Мономаха залишався на маргінесах літературної творчості. Так, знаходимо лише поеми-посвяти І. Франка "Ор і Сирчан" та М. Вороного "Євшан-зілля", що являють собою переробку легенди, уміщеної в Галицько-Волинському літописі 1201 року.

Варто звернути увагу молоді, що дещо привабливішою стала постать Володимира Мономаха в пореволюційний час, коли з падінням російського самодержавства український національний рух отримав новий імпульс, захоплений ідеєю національного відродження. До образу князя звернувся П. Филипович, поезія якого з цього часу набула українського колориту. Не випадково, за словами В. Державіна його "Мономах" "гідний бути відомим кожному національно-свідомому українцеві". Доцільно буде навести характерний уривок твору:

"Бичача шия, мов камінь крик.
Не Візантія – до степу звик.
Залізна шкіра, серце тверде –
На роги звіра не попаде.
О Мономаше! Ти не навчай,
Що щастя наше – покора й рай.
Зійдуть на попіл бліді ченці,
А спис і сокол в твоїй руці!
Гримить відвага на всі віки –
Той крик варяга, той стиск руки!"

Як бачимо, автор оспівує відвагу князя, доля якого, на його думку, – реалізовувати потенціал воїна й мисливця, а не вчити рабській покірності.

Незважаючи на це, у радянській Україні такий образ Володимира Мономаха виявився незатребуваним. Він не вписувався в новий історичний наратив і не вкладався в більшовицьку концепцію колективної ідентичності. Інша справа – середовище української еміграції, твори тих діячів культури, які, не визнаючи радянський режим, змушені були виїхати за кордон. У вірші Олександра Олеся (О. Кандиби) "Володимир Мономах", уперше опублікованому в поетичній збірці "Минуле України в піснях: Княжі часи" (написана 1920 р. в еміграції, видана за десять років у Львові), володар постає ідеалом діяльного правителя:

"Простий, сміливий, ласкавий
І бувалий у боях.
Змалку ще до праці звик він,
До походів, до негод,
Знав він голод, знав він лихо,
Знав державу і народ.
Турбувався за убогих,
Заступався за селян
І карав того, хто навіть
Тільки пройде через лан.
Закликав усіх до себе,
Хто стрівався на шляху:
"Гості ширять добру славу,
Але ширять і лиху".

Князь сам виконував судові функції, а у вільний час любив полювати:

"Суд відправив – не поснідав, –
На нараду зве старшин.
Йде до його і боярин,
І убогий селянин.
А коли в краю все тихо
І лихе ніщо не жде,
Мономах за лук, за стріли
І у ліс на лови йде".

Оспівував О. Олесь також військові чесноти Володимира:

"І вояк він був хоробрий:
Сам він військо вів на бій,
Завжди спав з мечем при боці
І в одязі бойовій".

Така характеристика, як неважко помітити, багато у чому перегукується з "Повчанням" Володимира Мономаха, тобто знову-таки з його власним міфом.

Не менш виразний та яскравий образ Мономаха закарбував у своїй "пісні"
Ю. Шкрумеляк:

"По незгодах між братами
Ти заблис, як зірка ясна:
Бо за тебе Україна
Процвітала горда, щасна.
Добрий, чесний ти й розумний,
Справедливо став судити –
Ти сильнішим не дозволив
Слабших кривдити й гнобити.
Міцно владою держав ти
Пребагату Україну –
І на ворога водив ти
Свою сміливу дружину".

І далі, відзначаючи велику популярність Володимира Мономаха в народі за його ратні заслуги в боротьбі з половцями, поет стверджував:

"Ти князів до згоди кликав,
Як дітей та рідна мати, –
Знайте всі, що тільки згода
Може тривко будувати!
Ти на смертному вже ложі
Дітям дав свої науки, –
Довго тим наш край держався,
Що створили твої руки.

Ю. Шкрумеляк акцентував увагу на ролі Володимира Мономаха у припиненні міжусобиць, підкреслював його значні заслуги в розвитку української держави та збереженні її цілісності. Як і Олександр Олесь, він не тільки ідеалізував Мономаха, але й робив свій внесок у формування українського національного міфу, одним з уособлень котрого постав великий правитель.

Став Володимир Мономах і героєм історичних романів, що вийшли з-під пера українських авторів. Типовим прикладом радянської романістики про князя, яка утім, була доволі слабкою, може служити твір П. Загребельного "Первоміст" (1972 року), сюжет якого відштовхується від повідомлення літопису 1115 р. про будівництво Володимиром Мономахом мосту через Дніпро. Спираючись на марксистсько-ленінську ідеологію, повною мірою поділяючи її, автор веде мову не стільки про Володимира Мономаха, "мужа велемудрого, з малих років навчаного мовам і премудростям", скільки про безвісних будівничих мосту та їхніх нащадків, які охороняли "мостищан". Зовсім інша справа – роман В. Кулаковського, котрий вийшов друком уже в незалежній Україні. Композиційно твір побудований на спогадах Мономаха про своє життя, коли на схилі років він пише "Повчання дітям". Відтворений тут образ князя – це образ мужнього воїна, справедливого, сильного й

мудрого правителя, який в усе вникає, все робить сам. На відміну від інших володарів, "він не про себе думає, а про Русь, а Русь – це й боярин, і смерд, і холоп". Примітно, що велику увагу В. Кулаковський приділив князюванню Володимира Мономаха в Києві. Цей період його життя показано автором як найбільш значущий: "І Русь зумів знову на ноги поставити, усьому зарубіжжю нагадати, що вона й сьогодні могутня й сильна, усіх князів змусив слухатися, половців геть від рубежів відігнав, отже – дав рідному народові змогу спокійно господарювати".

Молодим рокам князя один зі своїх історичних романів присвятив О. Чувардинський, у чиєму трактуванні Володимир – філософ і богослов, "юний лицар" і захисник інтересів "трудового люду". Уже в перших своїх походах він виявив себе талановитим і хоробрим полководцем, видатним дипломатом, який набув авторитету та заслужив повагу в багатьох європейських країнах. "Його, – писав Чувардинський, – любили за простий і скромний одяг, щедрість до убогих, суворість до пройдисвітів та ледарів". Серед сучасників "йому не було рівних щодо миролюбності, смиренності, зібраності, палкого бажання благочестивих намірів до Господа, до людей". Мономах "ні з ким не бажав мати суперечок, а тим більше міжусобних війн. І своїх сусідів зробив своїми друзями не мечем, а дарованою Богом мудрістю та розумом". На сторінках роману Володимир постає захисником західних рубежів Русі від "зазіхань" Польщі та Чехії. У такому зображенні юного князя можна розгледіти уявлення автора про ідеал сучасного йому українського лідера й поряд із творами інших українських літераторів, які присвятили Володимирові Мономаху свої праці, чергову спробу "привласнення" образу славетного давньоруського князя, його українізацію – перетворення на фігуру колективної самоідентифікації.

Для молоді, мабуть, стане приємною несподіванкою той факт, що ім'я славетного київського князя Володимира Мономаха пов'язане... з педагогікою. А між тим "Повчання Володимира Мономаха дітям" стало одним з перших педагогічних творів у середньовічній Європі(!). Що вже й казати про давню українську літературу(!). Цій безперечно важливій праці можна присвятити **колективну лекцію з елементами бесіди "Перлина давньоруської педагогічної думки"**, в ході якої беруть участь як бібліотекар, так і запрошені на захід. Слід зазначити, що організація і проведення подібного заходу вимагає попередньої підготовки запрошених.

Варто наголосити, що один із французьких дослідників зауважив, що "Повчання" в усій західноєвропейській літературі XI-XII століть не мало рівних за свою гуманністю, дбайливим ставленням до людей та іншими моральними вказівками. Здавалося б, у князя – чимало справ. І часи були нелегкі. Але тому великі люди й ставали великими, бо усвідомлювали, що важливе, а що ні. І належне виховання дітей завжди було запорукою успішного майбутнього. Адже й сам Володимир Мономах був нащадком великого роду з великими традиціями.

Він був красивий, з великими очима, рудуватий і кучерявий, з високим чолом. Невисокий на зріст, але міцний і дуже сильний. Полководець, політик, письменник... Та що спонукало його звернутися до дітей ?..

Треба відмітити, що точної дати написання "Повчання" ми не знаємо. На думку дослідників, це може бути 1117 рік. До нас пам'ятка дійшла без закінчення в Лаврентіївському списку "Повісті минулих літ" (1377). За жанром – це зразок популярних в античній та середньовічній літературі повчань і водночас перша в давній українській літературі спроба життєписної розповіді.

Уперше текст "Повчання" був опублікований графом Олексієм Мусінім-Пушкінім у 1793 році.

У "Повчанні" князь звертається не лише до своїх дітей, але й до всіх, хто його прочитає. Володимир вважав, що виховувати дітей слід на гідних прикладах життя батьків і дідів. А за зразок вихованості він узяв свого батька Всеволода, який вивчив п'ять мов, навіть не побувавши в далеких краях...

Великий князь радить дітям любити Батьківщину, захищати її від ворогів, бути хоробрими, трудитися, бути гуманними, чуйними до людей, поважати старших, жаліти дітей-сиріт, поважати жінок.

А ще – трудитися. На його думку, праця запобігає появі в дітей лінощів і неробства.

Чимало приділяє князь Володимир уваги питанню норм і правил поведінки людини. Адже особиста поведінка дорослих у межах цих норм і є критерієм вихованості й гідним прикладом для наслідування дітьми.

Як і багато інших давньоруських правителів, великий князь Володимир-Василь Всеволодович, прозваний Мономахом, зустрічав усі великі церковні свята, відвідував інкогніто тюремних арештантів і церковних жебраків, аби особисто подати їм милостиню.

В ході заходу варто використати слайдову презентацію і зачитати цитати з "Повчання" В. Мономаха, обговорити їх із запрошеними на захід та запропонувати дати відповіді на такі запитання:

- Як цей документ характеризує Володимира Мономаха як особистість та державного діяча?;
- Які із заповідей Володимира Мономаха не втратили актуальності і сьогодні?;
- Які чесноти Володимир Мономах найчастіше згадує у своєму "Повчанні"?

Скільки б не минуло часу, істина не перестає бути істиною. Змінюється світ, іншими стають люди, та все ж слова із "Повчання" не втрачають своєї актуальності.

Помер Володимир Мономах 19 травня 1125 року. І сьогодні, читаючи слова його, ми можемо напевне сказати, що Господь недаремно додавав йому літа, адже він і справді чесно й добром виправдав своє життя. Чи скажуть так про нас? Мабуть, варто задуматися...

Мистецько-архітектурний вернісаж "Володимир Мономах в українській історичній пам'яті" можна присвятити прагненню українців увічнити Володимира Мономаха в монументальному мистецтві – пам'ятниках князеві, установлених у м. Прилуки та с. Любеч (обидва Чернігівської області). Перший із них – це чотириметровий монумент засновникові міста (з Володимиром Мономахом пов'язано першу згадку про Прилуки). Його встановлено у центральному парку, на території якого збереглися залишки валів старовинної фортеці.

Характерно, що Володимира тут представлено не в образі полководця або державника, як, наприклад, на відомому пам'ятнику "Тисячоліття Росії" в Новгороді, а як письменника, діяча культури. Він сидить зі своїм "Повчанням" на колінах та пером у піднятій вгору руці. Без головного убору, одягнений у просту довгу сорочку та радше схожий на монаха-літописця, аніж на князя. Що ж до монумента в Любечі, то його присвячено не самому Володимирі Мономаху, а 900-річчю з'їзду князів 1097 року, організатором котрого він вважається. Пам'ятник являє собою, за словами його авторів, скульптурно-архітектурну композицію, в основу якої покладено фігуру літописця на мармуровому постаменті. Шість горельєфних бронзових княжих портретів, поруч з одним, об'єднують тим самим мету зібрання. За основу взято життєписи князів: походження, вік, учинки Давида та Олега Святославичів, Василька Ростиславича й Давида Ігоревича; а також портретні описи Володимира Мономаха та Святополка Ізяславича, які наводить В. М. Татищев.

Цей монумент відкрито на Замковій горі, де стояв дитинець чернігівських князів XI- XII ст. Тут, за припущенням дослідників, у 1097 р. і відбувся князівський з'їзд. Так само, як і пам'ятник у Прилуках, меморіал цілком може бути віднесеним до місць національної пам'яті.

Однак знаменням останніх десятиліть стало не тільки відкриття історичних монументів, що демонструють ставлення до далекого минулого та його героїв, у нашому випадку – Володимира Мономаха, а й поява чималої кількості фальсифікатів, породжених прагненням "поліпшити" це минуле. Серед підробок, що можуть зацікавити, покликаних, окрім іншого, вочевидь заповнити вкрай убогі збережені речові джерела, що співвідносяться з Володимиром Мономахом – невелика кам'яна іконка із зазначенням його християнського імені на зворотному боці ("Господи, поможи рабу своєму Василію"), нібито знайдена в археологічних шарах Канівського Придніпров'я ще в 1930-х рр.

Утім сучасна меморіальна культура Володимира Мономаха знайшла вираження й у ряді інших, більш традиційних, якщо можна так висловитися формах. Його мозаїчне зображення серед інших київських князів прикрашає одне з склепінь станції Київського метрополітену Золоті Ворота. На виконаному у візантійському стилі поясному портреті Володимира Мономаха його представлено чоловіком середніх років із невеликою русою бородою й коротким кучерявим руським волоссям, непокритою головою та "шапкою Мономаха" в руках.

У 2002 р. Національний банк України випустив в обіг пам'ятну срібну монету з портретом князя номіналом 10 гривень, а 2003 і 2013 рр. вийшли присвячені Володимирові та 900-річчю його "Статуту" поштові блоки. Більше того, в ознаменування 900-річчя сходження на київський великокнязівський стіл щоденна всеукраїнська газета "День" оголосила 2013-й роком Мономаха. Пояснюючи, чому вибір припав саме на нього, історик і політолог О. Палій навів близько півтора десятка аргументів, що видають усе те ж прагнення привласнення образу давньоруського князя, його вбудування до української історичної міфології.

Однак значення пам'яті Володимира Мономаха у сучасній Україні не слід і перебільшувати. Згадаймо телевізійний конкурс "Великі українці", котрий проводився у 2007-2008 рр.

За його результатами, Володимир Мономах увійшов тільки до списку зі 100 діячів, зайнявши в ньому 58-ме місце (що зауважимо, усе-таки вище, ніж в аналогічному конкурсі, реалізованому в Росії, де він згадувався лише у вихідному переліку з 500 імен, підготовленому Інститутом російської історії РАН). У цьому ж зв'язку можна згадати про низьке "котирування" Володимира Мономаха в українському образотворчому мистецтві, а також відсутність пам'ятника йому в Києві, який знає тільки одного Володимира – рівноапостольного хрестителя Русі.

Доречно доповнити цей захід відеорядом з прикладами монументального мистецтва.

Володимир Мономах скінчив свої дні у 1125 р., залишивши своїм нащадкам не лише об'єднані руські землі, а й роздуми про подальшу долю Русі, про необхідність досягнення певного політичного й морального ідеалу влади як запоруки успішного майбутнього Київської держави.

По смерті Мономаха престол зайняв його старший син Мстислав. Він, як і батько, піклувався про єдність Київської держави, боровся з князівськими чварами. На заході воював із ятвягами, на півночі з чуддю. Підтримував розвиток торгівлі, ремесел, вів велике будівництво. Але після його смерті у 1132 році розпочинається доба феодальної роздробленості. Протягом XII ст. утворюється дванадцять самостійних князівств, між якими точиться жорстока міжусобна боротьба, що послаблює їх.

І, мабуть, найголовніший заповіт – бути єдиними, боронити разом свою землю нащадки Мономаха не виконали. Які співзвучні ці заклики мудрого київського князя із сьогоденням! Ми живемо в незалежній державі. Та, на жаль, і в наші дні деякі політики досі не можуть порозумітися, об'єднати свої сили для процвітання України.

З "Повчання Володимира Мономаха дітям"

- І малими ділами можна заслужити милість Божу;
- Ні питтю, ні їжі не потурай, ні спанню;
- Добро діючи, не надійся ні на що добре;
- Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролийте за гріхи свої;
- Стався до інших так, як хочеш, щоб ставилися до тебе;
- Зміцнюй тіло і душу, просвітлюй розум;
- Працюй так, щоб після тебе нічого не переробляли;
- Будь завтра кращим, ніж ти є сьогодні;
- Не давай сильним принижувати слабких;
- Не залишай хворих, не забувай про бідних;
- Не май гордині ані в розумі, ані в серці.

Статті про Володимира Мономаха

Атоєв К. Європейський вибір Володимира Мономаха / К. Атоєв // День. – 2013. – 8-9 листоп. – С. 9.

Дворецька Ю. Володимир Мономах: життя, виправдане честю і добром / Ю. Дворецька // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2012. – № 30. – С. 38-39.

Іщенко О. Володимир Мономах в українській історичній пам'яті / О. Іщенко // Український історичний журнал. – 2015. – № 1. – С. 11-25.

Іщенко О. Візантійська спадщина Володимира Мономаха в історичній пам'яті / О. Іщенко // Український історичний журнал. – 2016. – № 1. – С. 20-37.

Київська Русь за Володимира Мономаха // Все для Вчителя. – 2014. – № 12. – С. 25-27.

Кот С. Така "шапка Мономаха" Україні не потрібна... / С. Кот // День. – 2013. – 2-3 серп. – С. – 8.

Перлина давньоруської педагогічної думки // Шкільна бібліотека. – 2011. – № 1. – С. 3.

Ричка В. Спадщина Володимира Мономаха / В. Ричка // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – 98-112.

Славинський М. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше... / М. Славинський // Віче. – 2013. – № 21. – С. 66-68.

Стельникович С. Володимир Мономах: останній великий князь Русі / С. Стельникович // Історія України. – 2014. – № 22. – С. 31-32.

Ткачук Н. "Великі шляхи" Володимира Мономаха / Н. Ткачук // Народна армія. – 2014. – 22-26 квіт. – С. 19.

Сюндюков І. Два князі. Володимир Мономах та Андрій Боголюбський: дід та внук як символи зовсім не спільної спадщини Київської Русі / І. Сюндюков // Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди. – Київ : Українська прес-група, 2011. – С. 404-411.

Сюндюков І. Наша людина в ХХІ столітті / І. Сюндюков // День. – 2013. – 11-12 січ. – С. 8.

Чайка В. Мономах: на кордоні Європи й Азії / В. Чайка // День. – 2013. – 17-18 трав. – С. 11.

Електронні ресурси

Володимир Мономах [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія : [сайт]. – Текст і граф. дані. – Б. м., 2018 – . – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%85 (дата звернення : 21. 06. 2018). – Назва з екрана.

1576. ua – Постаті – Мономах Володимир [Електронний ресурс] : [сайт]. – Текст і граф. дані. – Б. м., 2017 – . – Режим доступу : <http://1576.ua/people/3857> (дата звернення : 21. 06. 2018). – Назва з екрана.

Володимир Мономах – Вікіцитати [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія : [сайт]. – Текст і граф. дані. – Б. м., 2016 – . – Режим доступу : https://uk.wikiquote.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%D1%85 (дата звернення : 21. 06. 2018). – Назва з екрана.

Серія "Титани, які зміцнюють націю"

Володимир Мономах – об'єднувач та миротворець

*Методично-бібліографічні матеріали
до 965-річчя від дня народження Володимира Мономаха*

Укладач Наталія Іванівна Фенько

Редактор

Комп'ютерна верстка

Відповідальна за випуск

С. В. Сичова

О. Є. Пугачов

М. Г. Максименко

Підписано до друку 22.06.2018.20 стор. Тираж 3 прим.

Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара

36039, м.Полтава, вул. Гончара, 25а

<http://libgonchar.org>

E-mail: pobugonchara@ukr.net